

društvo za sonaraven razvoj
Association for Sustainable Development

Analiza poročanja slovenskih podjetij o skrbnem pregledu na področju človekovih pravic

Analiza poročanja slovenskih podjetij o skrbnem pregledu na področju človekovih pravic

Analiza poročil podpisnikov
Zaveze nacionalnega akcijskega načrta
za spoštovanje človekovih pravic
v gospodarstvu

Avtorici: Elena Lunder, Lucija Glavič

Publikacija je nastala v okviru projekta, ki ga sofinancirata FoE Europe in Wellspring Philanthropic Fund. Za vsebino te publikacije so izključno odgovorni avtorji in partnerji projekta ter ne odraža nujno stališča Evropske komisije in/ali ministrstva za zunanje zadeve.

Ljubljana, februar 2023

1. **Uvod /4**
 - 1.1. Ključne ugotovitve /6
 2. **Človekove pravice v gospodarstvu in Nacionalni akcijski načrt za spoštovanje človekovih pravic v gospodarstvu /8**
 - 2.1. Postopni prehod k pravni obvezi:
Direktiva o korporativnem poročanju o trajnostnem razvoju /11
 - 2.2. Iz prostovoljne obveze v zakonsko: primer Nemčije /13
 3. **Analiza poročanja o človekovih pravicah v slovenskih podjetjih /14**
 - 3.1. Metodologija /14
 - 3.2. **Izsledki pregleda letnih poročil /16**
 - 3.2.1. Splošna vprašanja o poročanju o spoštovanju človekovih pravic /16
 - 3.2.2. Kakovost poročanja o spoštovanju človekovih pravic in izvajanju skrbnega pregleda na tem področju /16
 - 3.2.3. Kakovost poročanja o konkretnih človekovih pravicah, pomembnih za podjetje /23
 4. **Zaključek in priporočila odločevalcem /26**
 - Priloga 1: Podpisniki zaveze k spoštovanju človekovih pravic po letu podpisa /27
 - Priloga 2: Vprašalnik za ocenjevanje trajnostnih poročil organizacij /28

1. Uvod

V luči zadnjih sprememb in teženj Evropske unije (v nadaljevanju EU) ter pozivov civilne družbe k bolj družbeno odgovornem in trajnostno naravnanim delovanju podjetij je pozornost usmerjena v spoštovanje človekovih pravic in okolja v njihovih procesih. Ne zgolj kot v obvezo države, ki je dolžna varovati človekove pravice, temveč tudi kot na odgovornost gospodarskih subjektov, da se izogibajo kršenju ali pa soudeležbi pri kršenju človekovih pravic ali okoljskih standardov. Da je spoštovanje človekovih pravic v gospodarstvu aktualna tema tudi v Sloveniji, kljub pomanjkanju širšega diskurza o tem, kažejo zadnji primeri potencialnega izkoriščanja tujih delavcev s strani slovenskih podjetij.¹ Po oceni *Nacionalnega akcijskega načrta za spoštovanje človekovih pravic v gospodarstvu* (v nadaljevanju NAN) so glavna tveganja v povezavi s človekovimi pravicami v gospodarskih procesih v Sloveniji izkoriščanje delovne sile, kot sta na primer prekarno delo in diskriminacija, pa tudi škodljivi vplivi na okolje.² Omenjene kršitve človekovih pravic kažejo na sistemske težave pri zaznavi in preprečevanju tovrstnih dejanj na državni ravni in na ravni podjetij, a tudi na pomanjkljivo razumevanje pomembnosti tematike v slovenskem prostoru. Podjetja lahko neposredno kršijo človekove pravice svojih zaposlenih ali drugih deležnikov, hkrati pa lahko s svojim zavednim ali pa nezavednim (ne)delovanjem prispevajo k ali pa so soudeležena pri njihovem kršenju vzdolž celotne vrednostne verige.³

Poročilo *Analiza poročanja slovenskih podjetij o skrbnem pregledu na področju človekovih pravic* v prvem delu predstavi pomembnost tematike ter obstoječe politike in zakonodajo na tem področju, v drugem delu pa analizira aktivnosti izbranih podjetij na področju spoštovanja človekovih pravic z vidika kakovosti poročanja o izvajanju skrbnega pregleda človekovih pravic. Analiza temelji na pregledu poslovnih oz. trajnostnih poročil slovenskih podjetij, ki so v letu 2019 podpisala *Zavezo k spoštovanju človekovih pravic pri poslovanju* (v nadaljevanju: Zaveza⁴), predlagano v okviru NAN, ki ga je leta 2018 sprejela Vlada Republike Slovenije. V letu 2019 se je 11 slovenskih podjetij na pobudo Ministrstva za zunanje zadeve zavezalo k izpolnjevanju ključnih točk Zaveze. Te med drugim vključujejo zavezo k poročanju o izpolnjevanju Zaveze in izvajanju skrbnega pregleda (angl. *due diligence*) na tem področju. Podjetja so se s podpisom zavezala, da bodo navedene ukrepe izvedla postopoma, a najpozneje v treh (3) letih od podpisa izjave.⁵ Čas za

1 Na primer izkoriščanje tujih delavcev v ljubljanskih avtopralnicah (<https://www.rtv slo.si/slovenija/suzenjsko-izkoriscanje-indijskih-delavcev-v-ljubljanski-avtopralnici/636782>) ali kršitve delovnih pravic voznikov (<https://www.ekvilib.org/si/odziv-ekvilib-instituta-na-neukrepanje-ministrstva-za-infrastrukturo-v-primeru-krsitve-delavskih-pravic-voznikov>).

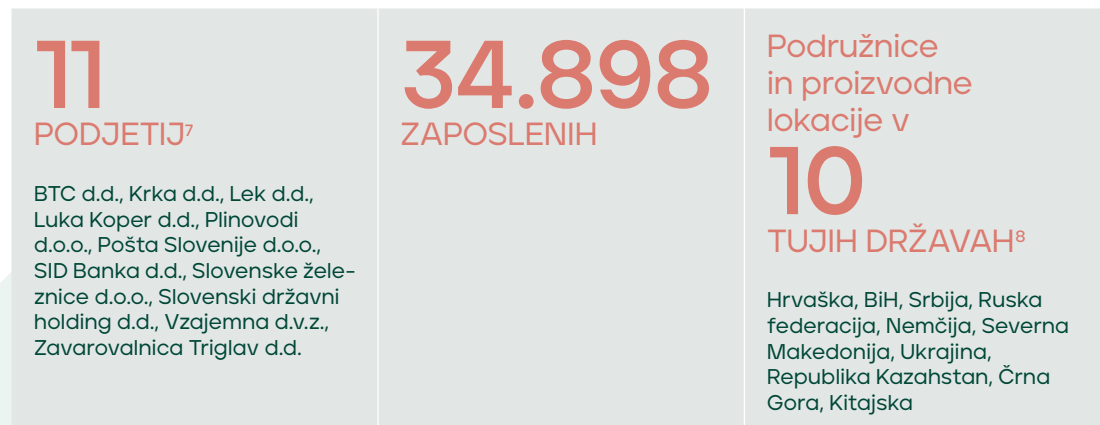
2 <https://www.gov.si teme/clovekove-pravice-v-gospodarstvu>

3 Izraz »vrednostna veriga« v tej publikaciji opisuje celotno verigo dejavnosti podjetja pri ustvarjanju izdelka ali storitve – od začetne proizvodnje materialov do dostave na trg, življenja izdelka ali storitve med uporabo do končne poti izdelka po končani uporabi v proces ponovne uporabe, reciklaže ali pa zavržbe.

4 Vsebina Zaveze je opisana v 2. poglavju tega poročila.

5 Predloga Zaveze k spoštovanju človekovih pravic pri poslovanju je objavljena na spletni strani Ministrstva za zunanje zadeve: <https://www.gov.si teme/clovekove-pravice-v-gospodarstvu>.

izpolnitev Zaveze se je iztekel v letu 2022.⁶ Do priprave poročila je Zavezo podpisalo skupno 21 podjetij in organizacij, v raziskavo pa so vključeni le prvi podpisniki, ki se jim je rok za izpolnitev zahtev iz Zaveze iztekel s koncem leta 2022. Namen analize je pregled skladnosti poročanja o aktivnostih slovenskih podjetij pri naslavljanju vprašanja človekovih pravic z načeli skrbnega pregleda ter ocena vpliva prostovoljne zaveze na izvajanje kakovostnega skrbnega pregleda, ki bi lahko vodil do izboljšanja spoštovanja človekovih pravic in okolja.

Slika 1: Podjetja, vključena v analizo (podatki za leto 2021)

- 6 Dopuščamo možnost, da podjetja štejejo leto 2022 za obdobje prvega poročanja in da bodo torej poročala v letu 2023.
- 7 Podjetja, ki so podpisala zavezo v letu 2019.
- 8 Vključena podjetja imajo lahko še druga predstavništva, partnerstva in prodajne trge.

7.1. Ključne ugotovitve

Ključna ugotovitev 1: Podjetja pogosto razumejo spoštovanje človekovih pravic kot del že obstoječih aktivnosti, skladnosti in politik v podjetju, in ne kot nekaj, čemur bi bilo potrebno posvetiti posebno pozornost.

Podjetja se pri poročanju o spoštovanju človekovih pravic najpogosteje sklicujejo na spoštovanje zakonodaje ter mednarodnih norm delovanja. Interno to področje najpogosteje urejajo etični kodeksi ali drugi interni dokumenti, na primer kolektivne pogodbe, pravilniki o zaščiti dostojanstva zaposlenih, politike raznolikosti uprave in nadzornega sveta, politike skladnosti ipd. Nekatera podjetja človekove pravice tudi konkretno povežejo z obstoječimi strukturami in mehanizmi v podjetju, npr. s službo za etiko in skladnost poslovanja. Kljub vsemu so te povezave pogosto splošno opisane ter ne nudijo jasne predstave o načinu obravnave spoštovanja človekovih pravic. Nekatera podjetja aktivno naslavljajo vprašanja o trajnosti delovanja, a pogosto zgolj z vidika skladnosti z obstoječo zakonodajo, premalo pa z vidika prepoznavanja odgovornosti organizacije in gospodarstva za varovanje človekovih pravic. S tem se podjetja zanašajo na vlogo države pri zaščiti človekovih pravic, kar je, predvsem v primerih globalnih vrednostnih verig, nezadostno. Brez izvedbe skrbnega pregleda vplivov podjetja ter analize relevantnih dejstev za identifikacijo posameznih človekovih pravic, bistvenih glede na dejavnost in vplive podjetja, kot tudi njegovih partnerjev in dobaviteljev, so obstoječi dokumenti in mehanizmi nezadostni za identifikacijo dejanskih in potencialnih tveganj za kršenje človekovih pravic, kaj šele za njihovo preprečevanje in odpravo ter za izvedbo ukrepov za povračilo škode.

Ključna ugotovitev 2: Podjetja ne poročajo ali pa slabše opišejo izvajanje skrbnega pregleda.

Za razumevanje relevantnosti oz. identifikacijo tveganj ter pravilno postopanje v zvezi s spoštovanjem človekovih pravic je potrebno izvesti skrbni pregled (angl. *due diligence*). V Nacionalnem akcijskem načrtu, ki temelji na vodilnih načelih Organizacije združenih narodov (OZN) o podjetništvu in človekovih pravicah (angl. *United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights*; v nadaljevanju UNGP), so predlagani koraki za izvedbo tega pregleda. Kljub temu iz poročil ni bilo razvidno, da podjetja razumejo, kaj vse zajema izvedba skrbnega pregleda. **Medtem ko so nekatera podjetja izvedla del teh korakov, nobeno od analiziranih podjetij ni poročalo o celovitem skrbnem pregledu, ki bi ga pričakovali na podlagi NAN.**

Tako je npr. družba Slovenski državni holding d.d. (v nadaljevanju SDH) poročala o nekaterih izvedenih korakih v okviru Zaveze, a je obenem tudi edina družba oz. podjetje, ki prepozna, da skrbni pregled v organizaciji še ni bil izveden ter da je to aktivnost, ki SDH še čaka.⁹ Večina podjetij skrbni pregled omeni v povezavi s podpisano zavezo, ampak potem ne poroča ali pa zgolj skopo poroča o njegovi (morebitni) izvedbi. V povezavi z izvedbo skrbnega pregleda ugotavljamo predvsem, da:

- nobeno od podjetij ne izkazuje smiselnega posvetovanja z deležniki med postopkom skrbnega pregleda. Le družba Luka Koper nakaže vključitev ene skupine deležnikov (zaposlenih) v korak prepoznavanja dejanskih in potencialnih tveganj. A tudi ta ne poroča o tem, kdaj in kako so npr. ta posvetovanja potekala. Nobeno podjetje ne poroča o vključevanju deležnikov med celotnim procesom skrbnega pregleda in nobeno podjetje ne prikazuje, da so bile prepoznane in prioritizirane tiste skupine deležnikov med imetniki (človekovih) pravic,¹⁰ ki so bolj izpostavljene tveganjem;
- v analiziranih poročilih primanjkuje izkazanega razumevanja potrebnega obsega skrbnega pregleda, ki bi zajemal celotno vrednostno verigo podjetja. Podjetja skopo ali pa celo ne poročajo, na kakšen način so druge družbe in partnerji v vrednostni verigi vključeni v skrbni pregled.

Ključna ugotovitev 3: Podjetja ne zagotavljajo ali sodelujejo pri zagotavljanju ustreznih pravnih sredstev v primerih, ko bi prišlo do kršitve.

Nekaj podjetij je poročalo o pritožbenih mehanizmih za primere diskriminacije, nadlegovanja ali trpinčenja na delovnem mestu (angl. *mobbing*). Nobeno od podjetij pa obstoječih ali novih pritožbenih mehanizmov ni umestilo tudi kot orodje skrbnega pregleda. Hkrati je le eno od podjetij, ki so poročala o tem, da imajo pritožbene mehanizme za specifične kršitve, poročalo o številu pritožb. Nobeno podjetje pa ne poroča o izvedbi korakov, ki so potrebni za odpravo ali povračilo škode.

¹⁰ Imetniki pravic so posamezniki ali družbene skupine, ki imajo posebne pravice v razmerju do določenih nosilcev dolžnosti. V tem primeru so to imetniki pravic, ki izhajajo iz Splošne deklaracije o človekovih pravicah in v drugih mednarodnih pogodbah o človekovih pravicah.

2. Človekove pravice v gospodarstvu in Nacionalni akcijski načrt za spoštovanje človekovih pravic v gospodarstvu

Postopek skrbnega pregleda spoštovanja človekovih pravic je razvil posebni odposlanec Organizacije združenih narodov, John Ruggie, in je del Vodilnih načel Združenih narodov o poslovanju in človekovih pravicah,¹¹ s katerimi je bilo tudi na mednarodni ravni uradno priznано, da so podjetja odgovorna za spoštovanje človekovih pravic.

Razvoj UNGP je bil potreben, saj je potreba po zaščiti človekovih pravic v mednarodnih vrednostnih verigah podjetij vse bolj očitna. V skladu z mednarodnim pravom na področju človekovih pravic so države tiste, ki so odgovorne za varstvo človekovih pravic oseb pod njihovo pristojnostjo. To ustvarja neenakomeren mozaik človekovih pravic, pravic delavcev in varstva okolja po vsem svetu, kar so izkoristila multinacionalna podjetja, ki so tako našla način za čim cenejšo proizvodnjo s selitvijo delov proizvodnje v države, kjer je državna zaščita najšibkejša. Razlogi za to, da nekatere države ne vlagajo v krepitev varstva človekovih pravic in okolja v svoji pristojnosti, so lahko različni, vendar je celovita raziskava, ki je bila podlaga za UNGP, potrdila, da so države v številnih primerih odvisne od izvoza določenega sektorja. Zato jih nekatera podjetja ali interesne skupine nagovarjajo, da ohranijo nizko raven varstva in tako ustvarijo ugodno okolje za podjetja, ki želijo proizvajati poceni.¹² Nadalje raziskave kažejo, da v nekaterih primerih velika podjetja neposredno pritiskajo na države, ki so v slabšem položaju kot nekatere multinacionalke.¹³

V praksi morajo podjetja izvajati stalno skrbno preverjanje spoštovanja človekovih pravic (ang. *human rights due diligence*), da bi ugotovila, ublažila, odpravila in poročala o kršitvah človekovih pravic v svojih dejavnostih in vrednostnih verigah. Na podlagi UNGP je bil postopek skupaj z načelom odgovornosti podjetij vključen tudi v smernice Organizacije za ekonomsko sodelovanje in razvoj (v nadaljevanju: OECD) za multinacionalna podjetja in v tristransko deklaracijo Mednarodne organizacije dela (v nadaljevanju: MOD) o načelih glede multinacionalnih podjetij in socialne politike.

11 https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinessshr_en.pdf

12 Ruggie (2013). Just Business: Multinational Corporations and Human Rights: https://edisciplinas.usp.br/plu-ginfile.php/4424946/mod_resource/content/1/Ruggie%20-%20Just%20Business.pdf.

13 Baumann-Pauly in Nolan (2016). Business and human rights From Principles to Practice: <https://www.routledge.com/Business-and-Human-Rights-From-Principles-to-Practice/Baumann-Pauly-Nolan/p/book/9781138833562>.

1. vključila spoštovanje človekovih pravic v del politike podjetja,
2. imenovala skrbnika_co za človekove pravice,
3. izvajala skrbni pregled za identifikacijo ključnih dejavnikov tveganja za kršitve človekovih pravic,
4. o tem poročala v letnem ali trajnostnem poročilu,
5. vzpostavila pritožbeni mehanizem in komunicirala ter ozaveščala deležnike_ce,
6. spoštovala človekove pravice v vrednostni verigi,
7. sodelovala za večje spoštovanje človekovih pravic.

Med majem 2019 in novembrom 2022 je Zavezo podpisalo 21 podjetij, ki naj bi navedene ukrepe izvedla postopoma, najpozneje pa v treh letih od podpisa izjave.

2.1. Postopni prehod k pravni obvezi: Direktiva o korporativnem poročanju o trajnostnem razvoju

Smernice OZN, ki so prenesene v NAN, so **prostovoljna zaveza**. V zadnjih desetih letih, od prve objave Smernic, je bilo sprejetih tudi nekaj evropskih in nacionalnih zakonodaj, ki skrbni pregled ali del njega opredelijo kot pravno odgovornost podjetij. Tako je Evropska unija leta 2017 sprejela Direktivo o nefinančnem poročanju (v nadaljevanju: NFRD), ki je velikim podjetjem in finančnim družbam v EU, ki kotirajo na borzi, naložila, da razkrijejo informacije o okoljskih, socialnih in protikorupcijskih zadevah ter varovanju človekovih pravic, ki so potrebne za razumevanje položaja, uspešnosti, razvoja in vplivov podjetja.¹⁶ V skladu z NFRD morajo podjetja razkriti »informacije, potrebne za razumevanje« njihovih okoljskih in socialnih vplivov, ter vprašanja, povezana z zaposlenimi, človekovimi pravicami ter protikorupcijskimi in podkupovalnimi zadevami.¹⁷ Podjetja morajo opisati politike, ki jih izvajajo na omejenih področjih, vključno s skrbnim pregledom,¹⁸ ter rezultate teh aktivnosti.¹⁹

Kljub jasnim obvezam NFRD ni ponudila skupnih standardov poročanja. Skupaj z zelo šibkim sistemom nadzora nad uveljavljanjem obveze je to vodilo k zelo omejeni implementaciji direktive s strani podjetij, predvsem na področju spoštovanja človekovih pravic.²⁰ Tako sta Evropski parlament in Evropski svet v letu 2021 sprejela spremenjeno **Direktivo o korporativnem trajnostnem poročanju** (v nadaljevanju: CSRD).²¹ Pravila EU o razkritju nefinančnih informacij veljajo za vsa velika podjetja in podjetja, ki kotirajo na organiziranih trgih. Te družbe so odgovorne tudi za ocenjevanje informacij na ravni svojih odvisnih družb. Direktiva vključuje tudi obvezno poročanje na podlagi jasnih standardov, ki jih v ta namen razvija Evropska svetovalna skupina za finančno poročanje (angl. *European Financial Reporting Advisory Group* – EFRAG). Podjetja bodo glede na velikost morala skladno z Direktivo delovati z januarjem 2024, 2025 oziroma 2026.²²

NFRD krije samo zadnji korak obveze skrbnega pregleda: poročanje o procesu in rezultatih. V zadnjih letih so zato v več državah Evropske unije sprejeli nacionalno zakonodajo, ki obvezuje podjetja k izvajanju skrbnega pregleda spoštovanja človekovih pravic in okolja vzdolž vrednostnih verig, ali pa so predlog za tovrstno zakonodajo podali v nacionalnih parlamentih držav članic. V letu 2020 pa je tudi Evropska komisija začela zakonodajni postopek za sprejem evropskega zakona o skrbnem pregledu. Predlog Evropske komisije je bil objavljen 23. februarja

16 Natančneje, podjetja, ki spadajo na področje uporabe direktive NFRD, morajo razkriti informacije o svojem poslovnem modelu, politikah in skrbnem pregledu ter rezultatih teh politik, glavnih tveganjih in ključnih kazalnikih uspešnosti (KPI) v zvezi z okoljskimi in socialnimi vprašanji, ki so pomembna za njihovo poslovanje. Za večino podjetij, ki so leta 2019 podpisala zavezo NAN, velja tudi pravna obveza nefinančnega poročanja.

17 Člen 19a Direktive 2013/34/EU

18 Člen 19a(b) Direktive 2013/34/EU

19 Člen 19a(c) Direktive 2013/34/EU

20 ECCJ, A Human Rights Review of the EU Non-Financial Reporting Directive, <https://corporatejustice.org/publications/a-human-rights-review-of-the-eu-non-financial-reporting-directive>

21 Evropska komisija (2021). Predlog DIREKTIVA EVROPSKEGA PARLAMENTA IN SVETA o spremembi Direktive 2013/34/EU, Direktive 2004/109/ES, Direktive 2006/43/ES in Uredbe (EU) št. 537/2014 glede poročanja podjetij o trajnostnosti. 21. april 2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=CELEX:52021PC0189> (pridobljeno 3. 11. 2022).

22 [New rules on corporate sustainability reporting: provisional political agreement between the Council and the European Parliament – Consilium \(europa.eu\)](https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/02/23-council-agrees-new-rules-on-corporate-sustainability-reporting/)

2022,²³ Svet Evropske unije je svoje stališče objavil prvega decembra,²⁴ Evropski Parlament pa bo o svojem stališču predvidoma glasoval maja 2023.²⁵ Temu bodo sledila trilateralna pogajanja med Evropsko komisijo, Svetom EU in Evropskim parlamentom. Rezultat teh pogajanj bo končna verzija zakonodajnega besedila – Direktive o skrbnem pregledu v podjetjih na področju trajnosti.

23 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1145

24 <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/12/01/council-adopts-position-on-due-diligence-rules-for-large-companies/#:~:text=11%3A15-.Council%20adopts%20position%20on%20due%20diligence%20rules%20for%20large%20companies.in%20the%20EU%20and%20beyond>

25 Osnutek tega stališča je bil objavljen novembra 2023 in je dosegljiv na https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/JURI-PR-738450_EN.pdf.

26 <https://corporatejustice.org/publications/map-corporate-accountability-legislative-progress-in-europe> prikazuje stanje januarja 2022

2.2. Iz prostovoljne obveze v zakonsko: primer Nemčije

Tako kot Slovenija je tudi Nemčija sprejela Nacionalni akcijski načrt za izpolnitev dolžnosti, ki izhaja iz prvega stebra smernic OZN. Nemški načrt je nemška vlada sprejela leta 2016 za obdobje štirih let, njegov namen pa je preveriti, ali podjetja z več kot 500 zaposlenimi že prostovoljno spoštujejo človekove pravice. Zavezali so se, da bodo v primeru, da bo zahteve iz nacionalnega načrta prostovoljno izpolnjevalo manj kot 50 % podjetij, preučili nadaljnje ukrepe. Koalicijski sporazum nemške vlade je predvideval sprejetje pravnih ukrepov na nacionalni ravni ter zavzemanje za sprejem uredbe EU v primeru, da podjetja ne bodo ustrezno ukrepala.²⁷

Raziskava v letu 2019 je pokazala, da je svojo zavezo izpolnjevalo zgolj 20 odstotkov podjetij,²⁸ kar je daleč od zastavljenega cilja 50 odstotkov. Ker se je izkazalo, da se število podjetij, ki bi izpolnjevala nacionalni akcijski načrt, ni zvišalo na podlagi prostovoljnih smernic, je nemška vlada leta 2020 začela postopek za pripravo nacionalne zakonodaje, sprejete poleti 2021.²⁹

Nemški primer ni osamljen. Številne raziskave v zadnjih letih so pokazale, da prostovoljne zaveze redko pripeljejo do sprememb v delovanju podjetij.³⁰ Raziskava 'Odpravljanje vrzeli' (v izvirniku: Closing the Gap)³¹ iz leta 2022 ocenjuje zadnjih pet let poročanja o skrbnem pregledu, s poudarkom na prisilnem delu in trgovini z ljudmi, v treh sektorjih z visokim tveganjem: sektorju informacijsko-komunikacijskih tehnologij, sektorju hrane in pijače ter sektorju oblačil in obutve. Izkazalo se je, da več kot tretjina podjetij v omenjenih sektorjih ne predstavi nobenih dokazov, da analizirajo tveganja za kršitev človekovih pravic. Le 9 % tistih, ki so poročala o izvajanju skrbnega pregleda, pa poroča o vključevanju delavcev, ene od ključnih skupin deležnikov.

27 https://www.cora-netz.de/2020-03-30_CorA-DGB-FMR-TI-VENRO-vzbv_Stellungnahme_2_NAP-Zwischenbericht_final.pdf

28 Natančneje 16,7-18,6 % (<https://www.auswaertiges-amt.de/blob/2314274/3a52de7f2c6103831ba0c24697b-7739c/20200304-nap-2-zwischenbericht-data.pdf>).

29 https://lieferkettengesetz.de/wp-content/uploads/2021/06/Initiative-Lieferkettengesetz_Analysis_What-the-new-supply-chain-act-delivers.pdf

30 <https://fairtrade-advocacy.org/wp-content/uploads/2020/06/UoG-HRDD-Full-Report-6Opp-FINAL-SECURED.pdf>, strani 14-22; 40

31 <https://knowthechain.org/wp-content/uploads/2022-KTC-mHREDD-brief.pdf>

3. Analiza poročanja o človekovih pravicah v slovenskih podjetjih

3.1. Metodologija

Metodologija ocenjevanja oz. pregleda letnih poročil v zvezi s poročanjem o spoštovanju človekovih pravic v gospodarstvu izhaja predvsem iz Smernic za izvajanje skrbnega pregleda človekovih pravic v gospodarstvu,³² priloge NAN, pa tudi smernic za družbeno odgovornost podjetij ISO 26000 ter standardov GRI (*Global Reporting Initiative*) za trajnostno poročanje iz leta 2016.³³ Vendar je odločitev za poročanje po katerem koli od navedenih standardov prostovoljna odločitev podjetja.

Prostovoljne smernice NAN za izvajanje skrbnega pregleda predvidevajo pet korakov za njegovo izvedbo, in sicer:

1. zavezo k spoštovanju človekovih pravic;
2. vzpostavitev strukture za izvedbo skrbnega pregleda spoštovanja človekovih pravic;
3. identifikacijo relevantnih dejstev;
4. izvedbeno fazo upravljanja s tveganji za človekove pravice;
5. spremljanje in poročanje o skrbnem pregledu in spoštovanju človekovih pravic

Metodologija, ki smo jo uporabljali ob analizi poročil, je omejena na zadnjega od naštetih korakov skrbnega pregleda – poročanje o skrbnem pregledu in spoštovanju človekovih pravic. Poročanje ali transparentnost je obenem tudi eno osnovnih načel družbene odgovornosti, ki narekuje, da mora podjetje o spoštovanju človekovih pravic deležnikom poročati redno, celovito in jasno.³⁴ O spoštovanju človekovih pravic lahko podjetje poroča v letnem poročilu ali posebnem trajnostnem poročilu oziroma v poročilu o družbeni odgovornosti podjetja, v katerem poroča tudi o drugih nefinančnih kazalnikih poslovanja. **Čeprav poročanja o človekovih pravicah ne moremo neposredno povezovati z dejanskim stanjem in aktivnostmi podjetja** (in obratno – obsežno poročanje ne pomeni nujno, da tveganj ni ali da do kršenja človekovih pravic ne prihaja), **lahko na podlagi predstavljene**

32 <https://www.gov.si/teme/clovekove-pravice-v-gospodarstvu>

33 V tej analizi so vključena podjetja, ki so (če so uporabljala standarde GRI) poročala v skladu s takrat veljavnimi standardi. Od leta 2023 naprej so v veljavi prenovljeni standardi GRI, po katerih poročanje o človekovih pravicah ni več »prostovoljna« odločitev podjetij, ampak obvezna dodatna vsebina pri analiziranju vplivov organizacije na ekonomijo, družbo in okolje, v kolikor se podjetja zavežejo, da bodo poročala skladno s temi standardi.

34 Transparentnost je eno izmed pomembnih načel družbene odgovornosti organizacij po smernicah za družbeno odgovornost ISO 26000 (2010).

vsebine v letnem poročilu sklepamo o pomembnosti spoštovanja človekovih pravic za podjetje, kot tudi vsaj deloma/posredno o internih aktivnostih podjetja na tem področju.

Za oceno načina, na katerega posamezno podjetje poroča o človekovih pravicah, oz. za oceno kakovosti poročanja smo uporabili načela za trajnostno poročanje po standardih GRI. Vprašalnik za analizo je sestavljen iz treh glavnih sklopov vprašanj:

I. Splošna vprašanja o poročanju o spoštovanju človekovih pravic

V okviru splošnih vprašanj smo preverjali izključno, ali podjetje v svojem poročilu omenja človekove pravice in NAN ter na kakšen način.

II. Kakovost poročanja o spoštovanju človekovih pravic in izvajanju skrbnega pregleda na tem področju

Drugi sklop vprašanj se dotika vprašanja upravljanja s človekovimi pravicami. Torej poročanje o tem, zakaj so za podjetje te vsebine relevantne, na kakšen način pristopa k temu, npr. preko politik, internih dokumentov in ciljev, organizacijske strukture in notranjih mehanizmov za zaznavanje tveganj, povezanih s kršenjem človekovih pravic, z zaznavo samih kršitev, odpravo kršitev, mehanizmom za pritožbe ipd. V ta sklop je zajeto tudi vprašanje, ali podjetje preko poročanja razkrije, na kakšen način je bil opravljen skrbni pregled na področju človekovih pravic, vključno s tem, ali so bili pri tem vključeni relevantni deležniki, kakšen je bil obseg oz. do kje so bile postavljene meje pregleda oz. ali so bili upoštevani vsi vplivi podjetja (npr. ali so bili analizirani tudi dobavitelji, podjetja, poslovni partnerji, ali je bilo v kontekst vzeto poslovanje tudi v tujih državah ipd.).

III. Kakovost poročanja o posameznih kazalnikih, povezanih s človekovimi pravicami, oz. poročanje o konkretnih človekovih pravicah, pomembnih za podjetje

Tretji sklop vprašanj se nanaša na poročanje o konkretnih človekovih pravicah in kazalnikih, povezanih z njimi. Posebej smo preverjali, ali podjetja poročajo o človekovih pravicah, ki so bile v NAN prepoznane kot prednostne, pa tudi o takšnih, ki v načrtu niso bile izpostavljene. V kolikor je podjetje npr. poročalo o varnosti in zdravju delavcev in tega v poročilu ni povežalo npr. s pravico do življenja ali pravico do počitka, tega poročanja nismo prepoznali kot poročanje o človekovih pravicah.

3.2. Izsledki pregleda letnih poročil

V letu 2019 je Zavezo za spoštovanje človekovih pravic v gospodarstvu podpisalo 11 podjetij in organizacij. Pri tem moramo izpostaviti, da nekatera podjetja, ki so matično podjetje skupine, niso podpisala Zaveze v imenu skupine, temveč zgolj v imenu podjetja, kar vpliva na obseg poročanja.

3.2.1. Splošna vprašanja o poročanju o spoštovanju človekovih pravic

Na podlagi analize letnih poročil v analizo vključenih podjetij za leto 2021 je bilo ugotovljeno, da eno (1) podjetje o človekovih pravicah ne poroča, ostala podjetja in organizacije pa človekove pravice omenjajo kot del drugih poglavij oz. jim namenijo posebno pozornost v posebnem poglavju o človekovih pravicah.

Kakovost poročanja o človekovih pravicah	Podjetje ³⁵	Št. podjetij (od 11)
Ni poročanja o človekovih pravicah	BTC	1
Omemba človekovih pravic	Plinovodi, SID banka, Lek, Pošta Slovenije	4
Poročanje o človekovih pravicah in korakih skrbnega pregleda	Slovenske železnice, Vzajemna, SDH, Krka, Luka Koper, Zavarovalnica Triglav	6

Sedem (7) podjetij (Krka, SŽ, Luka Koper, Vzajemna, SDH, Zavarovalnica Triglav, SID banka) se pri poročanju sklicuje tudi na podpis Zaveze za spoštovanje človekovih pravic v okviru NAN. Dve podjetji (SDH, Vzajemna) se pri poročanju zelo konkretno navezuje na NAN in poročata, na kakšen način in katere aktivnosti v zvezi z zavezo sta že izvedla. O teh aktivnostih (SDH in Vzajemna) poročata že v poročilih za leto 2020 in nato tudi dopolnjeno v poročilu za leto 2021. Podjetja, ki poročajo o spoštovanju človekovih pravic, se poleg sklicevanja na NAN in smernice OZN (UNGP) sklicujejo tudi na slovensko in mednarodno zakonodajo, pri čemer uporabljajo vsaj eno ali več smernic oz. standardov za trajnostno poročanje (npr. standarde GRI za trajnostno poročanje, izjavo o nefinančnem poročanju kot zakonsko obvezo po Zakonu o gospodarskih družbah, ki sledi evropski direktivi o nefinančnem poročanju (NFRD), ter Odboru za trajnostne računovodske standarde (*Sustainability Accounting Standards Board – SASB*).³⁶

3.2.2. Kakovost poročanja o spoštovanju človekovih pravic in izvajanju skrbnega pregleda na tem področju

Opažamo, da podjetja v svojih letnih poročilih ali ločenih trajnostnih poročilih obsežno poročajo o svojem trajnostnem razvoju, vendar pri tem veliko več besed namenijo varovanju okolja in podnebnim spremembam kot pa spoštovanju človekovih pravic. Obsega poročanja o človekovih pravicah sicer ne želimo neposredno

³⁵ Podjetja so razvrščena glede na kakovost poročanja o človekovih pravicah.

³⁶ Zgoraj navedene smernice se (razen NAN) navezujejo na splošno poročanje ali vsebine, povezane s trajnostnim razvojem, in ne konkretno samo na človekove pravice.

povezovati s kakovostjo poročanja ali celo z realnim stanjem in aktivnostmi podjetja, saj lahko na pomanjkanje vsebin na temo človekovih pravic v letnem poročilu vpliva več dejavnikov.

Izvajanje skrbnega pregleda

Po NAN je skrbni pregled človekovih pravic stalen notranji upravljavski proces, ki ga mora odgovorno podjetje izvajati v primernem obsegu glede na svojo velikost, sektor, naravo in geografsko območje poslovanja, da lahko zagotavlja spoštovanje človekovih pravic. Vsebovati mora ocenjevanje dejanskih in morebitnih vplivov na človekove pravice, odpravo kršitev ter poročanje o ukrepih, povezanih s preprečevanjem ali obravnavanjem negativnih vplivov na človekove pravice. Skrbni pregled je sestavljen iz naslednjih korakov:

- zaveze k spoštovanju človekovih pravic,
- vzpostavitve strukture za izvedbo skrbnega pregleda,
- identifikacije relevantnih dejstev,
- izvedbene faze upravljanja s tveganji za človekove pravice,
- spremljanja in poročanja o skrbnem pregledu in spoštovanju človekovih pravic.

V analizi ugotavljamo pomanjkljivosti z vidika natančnosti in kakovosti poročanja o izvedbi skrbnega pregleda. Razen predstavitve posameznih aktivnosti podjetij ni jasno identificiranih tveganj v povezavi s človekovimi pravicami, še posebej ne v celotni vrednostni verigi podjetij. Prav tako ni jasnih kazalnikov, identificiranih konkretnih človekovih pravic in poročanja o mehanizmu za pritožbe. Določena podjetja sicer že izkazujejo dobro prakso poročanja o določenih aktivnostih, a nobena tematika ni pokrita celovito.

Poročanje o izvedbi skrbnega pregleda		Število podjetij, ki poroča o tem (od 11 podjetij)
Poročanje o procesu izvedbe skrbnega pregleda (vsaj deloma) ³⁷	Luka Koper, Vzajemna, SDH, Zavarovalnica Triglav	4
Podjetja, ki človekove pravice povezujejo z interni dokumenti, pravili in službami	Lek, Krka, Pošta Slovenije, Slovenske železnice, Luka Koper, Vzajemna, SDH, Zavarovalnica Triglav	7
Podjetja, ki človekove pravice umeščajo v sistem zaznave, odprave in preprečevanja tveganj (vsaj deloma)	Krka, Slovenske železnice	2
Opis pritožbenega mehanizma ³⁸	Pošta Slovenije, Luka Koper, Zavarovalnica Triglav	3
Poročanje o številu ur izobraževanja za zaposlene o človekovih pravicah (kazalnik po standardih GRI)	Krka, Luka koper	2
Poročanje o številu pregledanih aktivnosti, projektov in drugih aktivnosti podjetja z vidika človekovih pravic (kazalnik po standardih GRI)	Zavarovalnica Triglav	1

37 Nobeno podjetje namreč ne poroča temeljito o izvedbi skrbnega pregleda.

38 Dovolj je, da podjetja človekove pravice povežejo s pritožbenim mehanizmom. Pritožbeni mehanizem sicer lahko velja za vsa vprašanja etike in integritete v podjetju.

Pri analizi podpisnikov in njihovih poročil o izvedbi skrbnega pregleda ugotavljamo, da manjše število podjetij pri poročanju navaja konkretne korake, ki so bili opravljeni za izvedbo skrbnega pregleda. Ta podjetja so Vzajemna, Luka Koper, Zavarovalnica Triglav in SDH. Podjetja, kot sta SDH in Vzajemna, se sicer dodatno sklicujejo tudi na pretekla poročila, ker naj bi bili določeni koraki v zvezi s spoštovanjem človekovih pravic že izvedeni, nekateri pa še ne in naj bi bili v prihodnje (SDH).

Ostala podjetja, ki poročajo o človekovih pravicah, pa se vede ali nevede navezujejo na vsaj enega ali več korakov skrbnega pregleda in tako nakazujejo, da je bil skrbni pregled vsaj deloma opravljen, le da procesa niso vedno tako poimenovali. Razvidno je npr.:

- da podjetje Vzajemna dojema človekove pravice kot **del sistema tveganj**³⁹ (a tega ne konkretizira) in da Slovenske železnice želijo človekove pravice v prihodnje umestiti v register tveganj in v načrt integritete;
- da so človekove pravice v nekaterih podjetjih **del službe za etiko in skladnost poslovanja** oz. korporativne integritete (npr. Zavarovalnica Triglav, Vzajemna, Pošta Slovenije, lahko tudi druga podjetja, kot npr. Krka, a povezava ni jasno opredeljena);
- da so določena podjetja (npr. Vzajemna) kot aktivnost navedla posebno imenovanje skrbnika za človekove pravice;
- da nekatera podjetja (Krka, Vzajemna, Zavarovalnica Triglav, Lek, SDH) navajajo, da so človekove pravice **del načel oz. vrednot podjetja** in da to področje ureja **etični kodeks oz. kodeks delovanja**;
- da družbe Luka Koper, Vzajemna, Triglav in Pošta Slovenije povezujejo spoštovanje človekovih pravic z različnimi dokumenti, kot so **kolektivna pogodba, poslovna strategija, pravilnik o zaščiti dostojanstva zaposlenih, politika raznolikosti uprave in nadzornega sveta, politika skladnosti** itd. Pošta Slovenije sicer poroča tudi o Pravilniku o varstvu delavcev pred spolnim in drugim nadlegovanjem ter trpinčenjem na delovnem mestu ter o Dogovoru o preprečevanju in odpravljanju posledic spolnega in drugega nadlegovanja ter trpinčenja na delovnem mestu, a tega neposredno ne povežejo s spoštovanjem človekovih pravic oz. skrbnim pregledom na področju človekovih pravic.

V povezavi z zaznavo kršenja človekovih pravic podjetja poročajo na naslednje načine:

- V Zavarovalnici Triglav človekove pravice povezujejo s kodeksom ravnanja, ki se nanaša tudi na zavarovalne družbe zunaj Slovenije. Zaposleni se lahko s prijavo suma kršenja pravic obrnejo na zaupnika ali namestnika zaupnika delavcev, in če primer ni rešen, je vključen mediator in primer je obravnavan pred pristojno komisijo. Družbe zunaj Slovenije imajo interne mehanizme reševanja,

³⁹ V povezavi s tveganji pa tudi drugimi vsebinami, povezanimi s človekovimi pravicami ali trajnostnim razvojem, bi želeli poudariti pomen tveganj. Podjetja namreč tveganja dojemajo kot vpliv na podjetje oz. tveganje za podjetje, čeprav bi morala biti tveganja, še posebej z vidika človekovih pravic, prepoznana kot tveganja za deležnike. Identificirana bi torej morala biti predvsem tveganja in škoda za deležnike – zaposlene, lokalno skupnost, dobavitelje ipd. – in ne tveganja in škoda za podjetja. Tega zadnjega vidika podjetja še ne prepoznavajo in ga ne vključujejo v trajnostna poročila.

poročanje o primerih kršitve kodeksa pa poteka v okviru skladnosti poslovanja. Vsaka naznanitev in identiteta naznanitelja je obravnavana zaupno. Naznanitelj je zaščiten pred morebitnimi povračilnimi ravnanji in ima možnost neformalnega reševanja zadeve. Področje diskriminacije in neželenih ravnanj v zavarovalnici dodatno ureja Pravilnik o varovanju dostojanstva delavcev pri delu, kjer je opisan tudi mehanizem za pritožbe. Zavarovalnica poroča tudi o številu pritožb.

- Luka Koper poroča, da so človekove pravice del etičnega kodeksa, za katerega je odgovoren pooblaščenec za etiko in integriteto, v nadaljevanju pa je opisan tudi postopek zaznave in obravnave kršitev.
- Pošta Slovenija človekove pravice umešča v sistem etike in integritete, kjer je imela vzpostavljen sistem anonimnih prijav nepravilnosti in nezakonitosti. V lanskem letu ga je prenovila (izdala nov pravilnik, sistem razširila še na druge družbe v Skupini Pošte Slovenije, a ni vključila Intereurope). Navajajo, da imajo »vzpostavljen mehanizem internih preiskav, tudi s sistemom izvajanja testov integritete, ter sistem notranjega nadzora in kontrol pri izvajanju procesov poštnega prometa«. ⁴⁰

Standardi GRI predvidevajo dva kazalnika, ki se nanašata na spoštovanje človekovih pravic. Prvi je število ur izobraževanja za zaposlene na temo človekovih pravic, drugi pa število operacij oz. aktivnosti, investicij in drugih aktivnosti podjetja, ki so bila podvržena skrbnemu pregledu tudi z vidika človekovih pravic. Glede števila operacij podjetja ne poročajo – nekoliko se tega kazalnika dotakne le Zavarovalnica Triglav, ki poroča o 375 presojah dobaviteljev po trajnostnih merilih, s katerimi je bilo potrjeno, da ti spoštujejo pravice zaposlenih, človekove pravice ter okoljsko zakonodajo. Nekatera podjetja pa poročajo o številu ur izobraževanj na temo človekovih pravic. Kljub vsemu na tej točki poročanje o izobraževanju ni relevantno, saj so izobraževanja večinoma smatrana kot izobraževanja o etičnem kodeksu ali o skladnosti na splošno, in jasno, na kakšen način se dotikajo spoštovanja človekovih pravic.

Prepoznavanje pomembnosti spoštovanja človekovih pravic

Ko podjetje poroča o trajnostnem razvoju, vsebino poročila določi na podlagi identifikacije svojih vplivov in vsebin, ki so s temi vplivi povezane. Ena izmed takšnih vsebin je lahko tudi vsebina spoštovanja človekovih pravic, sicer pa so to lahko vsebine, povezane z ekonomijo, okoljem in ljudmi (standardi GRI, 2016).⁴¹ Da je vsebina pomembna za podjetje, je v trajnostnem poročilu mogoče prepoznati v t. i. matriki bistvenosti oz. v navedenem seznamu bistvenih vsebin, pa tudi drugače, npr. v besedilu, v nagovoru vodstva, v obsegu poročanja ipd. V naši analizi opazamo, da večina podjetij prepozna vsebino človekovih pravic kot pomembno, toda ne kot eno izmed pomembnejših v sklopu vseh vsebin na področju trajnostnega razvoja. **Zdi se, da podjetja kršenja človekovih pravic ne prepoznavajo kot zelo pomembnega ali kot visoko tveganje, temveč kot vsebino, ki je že tako del skladnosti z zakonodajo ter del različnih dokumentov in internih pravil, in torej**

40 Letno poročilo Pošta Slovenije za 2021, 2022, str. 48

41 GRI. (2016). GRI Sustainability Reporting Standards. Global Sustainability Standards Board. Global reporting Initiative, <https://www.globalreporting.org/standards/download-the-standards>.

ne nekaj, čemur bi bilo potrebno posvetiti dodatno pozornost. Zakaj je tako, sicer konkretno obrazloži le zavarovalnica Vzajemna, ki pravi, da je zaradi »poslovnega modela (zdravstvena zavarovalnica) in poslovanja v regulirani in nadzirani dejavnosti (zavarovalništvo), splošno gledano nizko tvegano z vidika morebitnih kršitev človekovih pravic«. ⁴²

Identifikacija in obrazložitev pomembnosti in relevantnosti človekovih pravic je pomemben korak v procesu skrbnega pregleda, ki kaže, da je bil premislek o tematici opravljen. Pomanjkanje argumentacije o tem, zakaj človekove pravice so ali niso pomembne, kaže na pomanjkanje skrbnega pregleda ali nerazumevanje pomena človekovih pravic v gospodarstvu. Pogledali smo tudi, na kakšen način je bil premislek opravljen, kdo vse je bil vanj vključen, na kakšen način so bila identificirana tveganja, ali so bila vsa relevantna dejstva vzeta na znanje, ali je bil upoštevan obseg vplivov ipd. Nobeno od podjetij v poročilo ni vključilo informacij, ki bi na ta vprašanja odgovorila. Edina izjema, ki jo lahko omenimo, je Luka Koper, ki je v ocenjevanje pomembnosti posameznih človekovih pravic vključila tudi eno skupino deležnikov, in sicer zaposlene. Primer je predstavljen v nadaljevanju.

Zakaj so človekove pravice pomembne?

Res je, da so za podjetje, ki deluje v okviru EU, človekove pravice v veliko primerih izražene v nacionalnih in EU zakonih. Tako se na primer podjetje, ki upošteva zdravstvene in varnostne predpise, izogiba tveganjem, povezanim z negativnim vplivom na pravico do življenja, pravico do varnega delovnega okolja ali pravico do fizičnega in duševnega zdravja. Kljub temu pa ima lahko podjetje negativne vplive na človekove pravice, saj zakoni pogosto nudijo le minimalno raven zaščite.

Čeprav imajo npr. države v Evropski uniji zakonodajo in pravne okvire proti prisilnemu delu, je ta praksa po državah članicah še vedno razširjena in jo lahko najdemo v kmetijskem sektorju, gradbeništvu, zabavni industriji, turizmu in mnogih drugih.⁴³ Nadalje pa je lahko podjetje vpleteno v kršitve človekovih pravic v svojih vrednostnih verigah tudi preko vpliva na ravnanje dobaviteljev (s cenami, po katerih kupuje pri dobaviteljih, s kratkimi roki za dobavo ipd.), odjemalcev ali drugih poslovnih partnerjev, četudi samo podjetje ni storilo nič nezakonitega.

42 Revidirano letno poročilo 2021 Skupine Vzajemna in Vzajemna zdravstvena zavarovalnica, d.v.z., str. 75

43 <https://old.delo.si/novice/slovenija/delavci-migranti-pri-nas-kot-zrtve-trgovine-z-ljudmi.html>; <https://www.dnevnik.si/1042996942>

Primeri dobre prakse prepoznavanja relevantnih človekovih pravic:

Luka Koper: Pregled možnih tveganj, ki jih dejansko ali potencialno povzroča delovanje podjetja, je širši od zgolj vplivov, ki so navedeni v NAN. Vse pravice so razvrščene po pomembnosti in vključujejo kazalnike za meritev uspešnosti izvajanja. Luka Koper je bila edino podjetje, ki je poročalo o kazalnikih spoštovanja človekovih pravic.

- / Dober primer: pravica do enakega plačila za enako delo ima ključni kazalec uspešnosti »višina plače za enako delovno mesto«.
- / Pomanjkljiv primer: prepoved prisilnega dela je ocenjena kot ena najpomembnejših, ampak kot edini kazalnik je uporabljen o število ur dela.

Podjetje v identifikacijo človekovih pravic vključi zaposlene, čeprav ni jasno, v katerem letu; pri matriki bistvenosti povedo, da so jih ocenjevali tudi deležniki, ne pa tudi, na kakšen način in kateri.

Poročanje o izvajanju skrbnega pregleda spoštovanja človekovih pravic v vrednostni verigi oz. meje poročanja

Tretji korak skrbnega pregleda po NAN govori o tem, da je potrebno izvesti identifikacijo relevantnih dejstev za poslovne dejavnosti, operacije in odnose v celotni vrednostni verigi podjetja ter jih nasloviti. To ne vključuje le tveganja znotraj svojega poslovnega procesa, temveč tudi navzven, v razmerju do svojih pogodbenih partnerjev in hčerinskih podjetij, pa tudi v celotni vrednostni verigi zunaj matične države ipd. V okviru ugotavljanja relevantnih dejstev je treba identificirati potencialna in dejanska tveganja in tudi skupine, ki bi lahko bile podvržene kršenju človekovih pravic v poslovnih procesih. Treba je narediti prioriteten seznam potencialno najbolj kritičnih človekovih pravic in jih praktično povezati s poslovanjem podjetja v celotni vrednostni verigi. Pri analizi prioritet je treba upoštevati, da lahko podjetje neposredno ne spoštuje človekovih pravic oziroma jih krši ali pa prispeva k nespoštovanju oziroma kršenju človekovih pravic ali ga (posredno) povzroča. V vsakem primeru je treba v analizo vključiti relevantne deležnike, saj podjetje ali organizacija sama ne moreta kakovostno opraviti analize.

Na podlagi analize letnih poročil ugotavljamo, da podjetja skopo ali pa celo sploh ne poročajo, na kakšen način so druge družbe in partnerji v vrednosti verigi vključeni v skrbni pregled. Ugotavljamo pa, da vsa podjetja sodelujejo z različnimi poslovnimi partnerji, nekatera so del skupine več družb ali pa celo poročajo za skupino, določena podjetja imajo tudi podružnice v tujih državah (npr. na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, Srbiji, celo na Kitajskem). Podjetja prav tako sodelujejo z dobavitelji in partnerji iz tujine ali pa delujejo na številnih tujih trgih. Skladno s tem bi vsa podjetja morala poročati o pregledu teh razmerij. Primeri, kjer podjetja širijo svojo odgovornost na vplive tudi v vrednostni verigi, so navedeni spodaj – med njimi so bile najbolj konkretne v izvedbi Zavarovalnica Triglav, družba SDH in Luka Koper.

Poročanje o spoštovanju človekovih pravic v vrednostni verigi *Kot poročanje je upoštevano, če podjetje vsaj poveže človekove pravice z vrednostno verigo, čeravno o tem ne poroča natančno.		Število podjetij, ki poroča o tem (od 11 podjetij)
V nabavnih verigah podjetij	/	/
Pri dobaviteljih in pogodbenih partnerjih	Krka, Pošta Slovenije, Zavarovalnica Triglav	3
Med odvisnimi družbami – družbami v skupini, družbami v upravljanju, v podružnicah in na proizvodnih lokacijah v tujih državah	SDH, Luka Koper, Zavarovalnica Triglav	3
Med zaposlenimi oz. znotraj podjetja	Lek, Krka, Luka Koper, Pošta Slovenije, Zavarovalnica Triglav, Slovenske železnice, Vzajemna, SDH, SID banka	10
Spoštovanje človekovih pravic in vplivi med ostalimi deležniki (kupci, potrošniki, lokalna skupnost, okolje ...)	/	/

- SDH meje za spoštovanje človekovih pravic širi na družbe v upravljanju. Tako npr. poroča, da je družba na področju prakse korporativnega upravljanja »dopolnila Priporočila in pričakovanja SDH s tremi novimi priporočili: trajnostno poslovanje, človekove pravice pri poslovanju in pravila o drugih pravicah članov organov vodenja«.
- Krka navaja, da pogodbe, ki jih Krka sklepa s poslovnimi subjekti, še ne vsebujejo določb o spoštovanju človekovih pravic, je pa njihovo spoštovanje določeno v Kodeksu ravnanja Krke.
- V Skupini Luka Koper morajo Smernicam korporativne integritete, katerih del so tudi človekove pravice, slediti vse družbe v skupini. V poročilu navajajo, da je bila ta tematika prepoznana kot pomembna med družbami, zaposlenimi in mediji. **Nadalje tudi poročajo o konkretno izvedenih aktivnostih, in sicer so v sklopu prepoznanih temeljnih delavskih pravic in preprečevanja prekarnega dela v Luki Koper vzpostavili najem agencijskih delavcev, ki so jim zagotovljene enake pravice kot redno zaposlenim delavcem.**
- Pošta Slovenije d.o.o. navaja, da deležniki, zaposleni in dobavitelji prepoznava-jo človekove pravice kot pomembne, a v ostalih delih poročila ni razvidno, kako Pošta pristopa k temu, npr. k spoštovanju človekovih pravic v vrednostni verigi.
- Vzajemna navaja, da so oz. bodo v okviru Zaveze izvedli naslednje aktivnosti:
 - ozaveščanje in sporočanje kršitev (zaposleni in drugi deležniki);
 - spoštovanje človekovih pravic v vrednostni verigi (spodbujanje poslovnih partnerjev);
 - sodelovanje z deležniki (proaktivnost in napredek);

ampak v ostalih delih poročila ni podrobneje razvidno, kako je k temu pristopila.

- Zavarovalnica Triglav poroča o 375 presojah dobaviteljev po trajnostnih merilih, s katerimi je bilo potrjeno, da ti spoštujejo pravice zaposlenih, človekove pravice ter okoljsko zakonodajo. Prav tako poroča o mehanizmu za zaznavanje pritožb med družbami, ki poslujejo v tujini.

3.2.3. Kakovost poročanja o konkretnih človekovih pravicah, pomembnih za podjetje

Tretji sklop vprašanj se nanaša na poročanje o konkretnih človekovih pravicah in kazalnikih, povezanih z njimi. Posebej smo preverjali, ali podjetja poročajo o človekovih pravicah, ki so bile prepoznane kot prednostne v NAN. Pozornost je bila namenjena tudi omembi človekovih pravic, ki niso bile prednostne v NAN. Kot omembo človekove pravice smo šteli le načrtne omembe. V kolikor je podjetje npr. poročalo o varnosti in zdravju delavcev in tega ni povežalo npr. s pravico do življenja ali pravico do počitka itd., poročanja nismo prepoznali kot poročanje o teh človekovih pravicah, razen če so bili prikazani jasni koraki vključitve v skrben pregled.

Človekove pravice, vključene v letno poročilo		Število podjetij, ki poroča o tem (od 11 podjetij)
Prednostne pravice, prepoznane v NAN:		
Spodbujanje enakih možnosti in nediskriminacije	Zavarovalnica Triglav, Luka Koper, Pošta Slovenije, Krka	5
Varstvo temeljnih pravic pri delu (prekarno delo)	Luka Koper, Pošta Slovenije	2
Prepoved prisilnega dela in izkoriščanja delovne sile	Luka Koper	1
Svoboda združevanja in pravica do kolektivnega pogajanja	Zavarovalnica Triglav, Luka Koper, Pošta Slovenije, Krka	4
Varstvo okolja in trajnostni razvoj	Zavarovalnica Triglav, Slovenske Železnice, Pošta Slovenije, Plinovodi d.o.o.	4
Preprečevanje trgovine z ljudmi		0
Ostale človekove pravice		
Pravica do zasebnosti	Zavarovalnica Triglav, Luka Koper, Krka	3
Svoboda govora	Krka	1
Pravica do socialne varnosti	Slovenske železnice (zdravstveno zavarovanje, stanovanje), Luka Koper	2
Pravica do življenja	Luka Koper	1
Svoboda izražanja	Luka Koper	1
Pravica do dela	Luka Koper	1
Pravica do dostojanstva pri delu	Luka Koper	1
Pravica do enakega plačila za enako delo	Luka Koper	1
Pravica do izobrazbe	Luka Koper	1
Pravica do organiziranja sindikalnega delovanja, participacije in stavke	Luka Koper	1
Pravica do družinskega življenja	Luka Koper	1
Pravica do počitka in prostega časa	Luka Koper	1
Pravica do zdravega življenjskega okolja	Luka Koper	1

1. Podjetja ne poročajo o oceni tveganj za posamezne človekove pravice

Pregled letnih poročil je pokazal, da podjetja v večini niso sledila korakom skrbnega pregleda človekovih pravic in okolja, kar se kaže tudi v tem, da večina ni omenjala procesa ocene pomembnih človekovih pravic za dejanske in potencialne vplive, tista, ki pa so ga, so se večinoma držala le tistih človekovih pravic, ki so posebej izpostavljene v NAN. Glede na to, da je NAN horizontalen in krije vse sektorje, splošen pregled pravic v NAN, katerih zaščita je pri slovenskih podjetjih najbolj potrebna, ni zadosten za skrben pregled posameznih podjetij. Pomanjkanje konkretno identificiranih človekovih pravic lahko kaže na to, da skrbni pregled ni bil opravljen ali pa da je bil opravljen le površno, bolj kot pregled že obstoječih dokumentov in praks, in ne kot identifikacija morebitnih tveganj, ki v vsakdanjem delovanju niso bila zaznana. Podjetja bolj razširjeno poročajo o ciljih »trajnostnega razvoja« ali pa ciljih ESG, ki so preširoki, da bi bilo v njih mogoče prepoznati konkretne možne vplive, ki jih bodo naslavljala. Tako na primer pri skupini Triglav pregledna tabela ESG vključuje družbene vidike, ampak ti vključujejo zelo malo človekovih pravic. Vključujejo le posredno pravico do nediskriminacije na podlagi spola za zaposlene in pravico do zdravega delovnega okolja.

Primera formulacij, ki so blizu, niso pa zares zaveza k specifični človekovi pravici ali cilju NAN:

- / »Prepovedane so vse oblike nepoštenega in nedovoljenega dela.« → To lahko razumemo kot prepoved prepovedanih oblik dela, kot sta suženjsko delo ali prisilno delo, vendar strogo gledano tega ne moremo enačiti. (Krka)
- / Pomemben del zagotavljanja raznolikosti in vključevanja v skupini Slovenske železnice je ničelna toleranca do trpinčenja ter spolnega in drugega nadlegovanja na delovnem mestu. Morebitni pojav tovrstnih ravnanj se uspešno obravnava po izključno temu namenjenih Navodilih o prepovedi trpinčenja, spolnega in drugega nadlegovanja ter psihosocialnega tveganja na delovnem mestu (Slovenske železnice, str. 79) → nediskriminacija ni omenjena kot cilj in takšna omemba ne kaže razmisleka o vzvodih trpinčenja ali pa spolnega in drugega nadlegovanja in jih le s prepovedjo ne naslavlja.

Poleg tega podjetja lahko posredno poročajo o sodelovanju s sindikati, vendar ne izpostavijo pravice do zbiranja in kolektivnega pogajanja.

2. Podjetja se osredotočajo na teme, ki jih prioritizira NAN

Čeprav Zaveza, ki so jo podpisala podjetja, »temelji na Splošni deklaraciji človekovih pravic [...] in na drugih relevantnih mednarodnih instrumentih s področja človekovih pravic«, so podjetja prednostne človekove pravice iz NAN prevzela tudi v svoje delovanje, kar je vodilo do nepopolne ocene možnih vplivov. Luka Koper je edino podjetje, ki poroča o pregledu celotne skupine »splošno priznanih človekovih pravic«.

NAN se nanaša na prvi in zadnji steber UNGP, kar pomeni, da krije obveze in odgovornosti države. Proces prioritizacije človekovih pravic, ki bodo obravnavane kot prednostne, je bil narejen za državne organe in se tako ne prenaša na specifična podjetja v različnih sektorjih. Slepo prevzemanje teh prioritet je vodilo do tega, da podjetja niso upoštevala najpomembnejših človekovih pravic ali okoljskih vplivov v svojih vrednostnih verigah.

3. Podjetja se osredotočajo na človekove pravice, ki jih že obravnava slovenska zakonodaja

Ob tem, da se podjetja omejujejo le na seznam pravic, ki so izpostavljene v NAN, je obseg človekovih pravic, ki so bile vključene v letna poročila, še dodatno omejen na obstoječo zakonodajo. Podjetja svoje možne vplive na človekove pravice na splošno povezujejo z npr. delovnopravno zakonodajo in nediskriminacijo. Varnost in zdravje pri delu v lastnih obratih, ki so locirani v Sloveniji, sta na primer zakonsko določena in kot taka ne sledita cilju razvoja skrbnega pregleda o vplivih na človekove pravice in okolje. Čeprav je pravilno, da jih podjetje naslavlja in o tem poroča, je pomembno izpostaviti, da tega nobeno od podjetij ni razširilo na svoje dobavne verige, kamor pa slovenska določba ne seže.

4. Ni prepoznavanja človekovih pravic v dobavni verigi

Tudi podjetja, ki omenijo vrednostno verigo, ne ocenjujejo možnih tveganj izven svoje lastne dejavnosti in iz poročanja izključujejo spoštovanje človekovih pravic v podružnicah in pri dobaviteljih. Kot pomembne navajajo samo človekove pravice, za varovanje katerih morajo odgovarjati že skladno z obstoječo zakonodajo. To izključuje predvsem človekove pravice in okoljske vplive, ki so kršeni v vrednostnih verigah in tako trenutno večinoma niso v pristojnosti slovenskih oblasti. To, da poročila ne vključujejo dodatnih človekovih pravic ali procesa prioritizacije, lahko vodi do zaključka, da ta korak skrbnega pregleda načeloma ni bil opravljen. Analiza je tudi pokazala, da podjetja, razen izjemoma Luka Koper, ne poročajo o vključevanju deležnikov v ocenjevanje vplivov in razvoj ukrepov, kar je nujno za prepoznavanje relevantnih in nujnih vplivov. Ne zadostuje, da podjetje, kot je na primer Telekom, na splošno poroča, da spoštuje človekove pravice, ali da prepozna, da so človekove pravice del tveganj.

4. Zaključek in priporočila odločevalcem

Na podlagi raziskave, v katero je bilo vključenih 11 slovenskih podjetij, prvih podpisnikov Zaveze za spoštovanje človekovih pravic, ugotavljamo, da le eno podjetje ni poročalo o človekovih pravicah, štiri podjetja so jih na kratko omenila, šest podjetij pa je o skrbnem pregledu poročalo različno natančno.

Čeprav je bilo sprejetje NAN in priložene Zaveze za podjetja pomemben korak v smeri zaščite človekovih pravic v celotnih dobavnih verigah podjetij, ki poslujejo na slovenskem trgu, je **raziskava pokazala, da prostovoljna zaveza ne zadostuje za nujne spremembe v delovanju podjetij**. Podjetja so največ poročala o izbranih človekovih pravicah, ki so izpostavljene v NAN, med njimi največ o vplivih, ki so že zajeti v obstoječi slovenski zakonodaji (varstvo pri delu).

NAN določa cilj »zagotoviti uresničevanje Smernic Organizacije združenih narodov za spoštovanje človekovih pravic v gospodarstvu (v nadaljevanju: Smernice OZN) in prispevati k zagotavljanju spoštovanja človekovih pravic v gospodarskih dejavnostih na nacionalni, regionalni in mednarodni ravni ter doprinesti k skladnosti politik na tem področju«. ⁴⁴ Na podlagi raziskav in pričujoče analize menimo, da lahko omenjeni cilj dosežemo le, če se obveza za skrbni pregled človekovih pravic in vplivov na okolje prenese v zakonodajo in tako postane pravna obveza za slovenska podjetja. Zato je pomembno, da:

- Slovenija pravilno prenese nedavno potrjeno direktivo glede poročanja podjetij o trajnostnosti v nacionalno zakonodajo in nameni primerna sredstva za njeno izvajanje, vključno z usposabljanjem in nadzorom izvajanja;
- odgovorni organi promovirajo obstoječi mednarodni okvir na področju spoštovanja človekovih pravic in se tako pripravijo na prihajajočo zakonodajo EU o skrbnem pregledu;
- se pripravi usposabljanje vseh podpisnikov Zaveze in drugih zainteresiranih organizacij ali pa vsaj tistih, ki jih bo zadevala prihajajoča zakonodaja o skrbnem pregledu v podjetjih na področju trajnostnosti;
- Slovenija zavzame ambiciozno stališče v Svetu EU pri evropskih pogajanjih o direktivi o skrbnem pregledu v podjetjih glede trajnostnosti (Corporate Sustainability Due Diligence Directive) in tako zagotovi jasen pravni okvir za podjetja. Da bo stališče doprineslo k ciljem UNGP in NAN, mora vsebovati elemente, razvite s strani široke skupine deležnikov mednarodne civilne družbe;⁴⁵
- se ustanovi meddeležniška skupina v sklopu Ministrstva za gospodarski razvoj in tehnologijo, v okviru katere se lahko razvije izmenjava znanja in dobrih praks, ki bo zagotovila konkretne predloge odločevalcem pri prenašanju direktive o skrbnem pregledu v podjetjih glede trajnostnosti v slovensko zakonodajo.

44 <https://www.gov.si teme/clovekove-pravice-v-gospodarstvu>

45 <https://focus.si/wp-content/uploads/2022/05/20220523-stali%C5%A1%C4%8De-predlog-EC-mHREDD-2.pdf>

Priloga 1: Podpisniki zaveze k spoštovanju človekovih pravic po letu podpisa

	Podjetje	Leto podpisa
1.	BTC d.d.	2019
2.	Krka d.d.	2019
3.	Lek d.d.	2019
4.	Luka Koper d.d.	2019
5.	Plinovodi d.o.o.	2019
6.	Pošta Slovenije d.o.o.	2019
7.	SID Banka d.d.	2019
8.	Slovenske železnice d.o.o.	2019
9.	Slovenski državni holding d.d.	2019
10.	Vzajemna d.v.z.	2019
11.	Zavarovalnica Triglav d.d.	2019
12.	GEN energija d.o.o.	2020
13.	Komunala Slovenj Gradec d.o.o.	2020
14.	Kontrola zračnega prometa d.o.o.	2020
15.	ORO d.o.o.	2020
16.	Telekom Slovenije d.d.	2020
17.	Triglav Zdravstvena zavarovalnica d.d.	2020
18.	Energija Plus d.o.o.	2021
19.	Loterija Slovenije d.d.	2021
20.	B+N SL Facility Services d.o.o.	2022
21.	Elektro Ljubljana d.d.	2022

Vir: Podpisane zaveze k spoštovanju človekovih pravic. Sektor za človekove pravice, Direktorat za multilateralno sodelovanje Ministrstva za zunanje zadeve (obiskano 25. 11. 2022). Dostopno na <https://www.gov.si/teme/clovekove-pravice-v-gospodarstvu>.

Priloga 2: Vprašalnik za ocenjevanje trajnostnih poročil organizacij

I. Splošna vprašanja o poročanju o spoštovanju človekovih pravic

Prvi sklop vprašanj, predstavljen v Tabeli 1 spodaj, je povezan z vključevanjem človekovih pravic kot bolj ali manj relevantne teme v poročilo organizacije. Cilj je ugotoviti, ali organizacija poroča o človekovih pravicah in o svoji javni zavezanosti k spoštovanju človekovih pravic pri poslovanju.

Tabela 1: Splošna vprašanja o vključevanju človekovih pravic v poročanje organizacij

Vprašanje	Ocena	Kako?
Ali je organizacija v letno ali trajnostno poročilo vključila razkritja s področja človekovih pravic? Če da, kako?	Da/Ne	Omemba
		Naslovljeno poglavje
		Drugače?
Ali je organizacija omenila Zavezo k spoštovanju človekovih pravic pri poslovanju kot del slovenskega Nacionalnega akcijskega načrta za spoštovanje človekovih pravic v gospodarstvu?	Da/Ne	

II. Informacije o izvajanju skrbnega pregleda človekovih pravic in njegovem obsegu

Drugi sklop vprašanj zajema vprašanja, povezana s kakovostjo poročanja o človekovih pravicah, kot je predstavljeno v Tabeli 2. Če je kakovost poročanja ocenjena kot nizka, to ne pomeni nujno, da organizacija ne izvaja aktivnosti na področju spoštovanja človekovih pravic; lahko pa kaže na nižjo stopnjo razumevanja človekovih pravic in predvsem načela transparentnosti znotraj organizacije.

Sklop temelji na štirih načelih poročanja standardov GRI, ki opredeljujejo kakovost poročanja: vključevanje deležnikov, trajnostni kontekst, bistvenost in popolnost, kot tudi načela in smernice ISO 26000 ter proces skrbnega pregleda, opredeljen v Nacionalnem akcijskem načrtu. Vprašanja skušajo prepoznati pristop upravljanja varovanja človekovih pravic v konkretni organizaciji. Vodstveni pristop/pristop vodenja/upravljanja pomeni način, na katerega organizacija identificira pomembne teme, določa politike in strukturo v organizaciji, izvaja aktivnosti za preprečevanje povzročanja škode ter aktivno spodbuja spoštovanje človekovih pravic.

Tabela 2: Vprašanja o izvajanju skrbnega pregleda spoštovanja človekovih pravic in njegovem obsegu

Vprašanje	Pojasnilo	Ocena (1 – nezadostno poročanje, 5 – kakovostno poročanje)
Kako je organizacija poročala o spoštovanju človekovih pravic?	Ali so bili uporabljeni kateri od priznanih (mednarodnih) standardov? Kje in kako obsežno so bile predstavljene človekove pravice v poročilu?	1 2 3 4 5
Ali sta pristop vodenja/upravljanja in postopek skrbnega pregleda omenjena v poročilu in kako dobro sta predstavljena?	Kako poročilo izkazuje zavezo organizacije in njenega vodstva k spoštovanju človekovih pravic? Ali je organizacija človekove pravice prepoznala kot pomembne in kakšen je bil postopek? Ali je organizacija poročala o postopku skrbnega pregleda? Ali so človekove pravice del politik in dokumentov organizacije (na primer kodeksa ravnanja)? Ali so ti dokumenti navedeni v poročilu? Če ne, ali so sicer dostopni javnosti? Kdo je odgovoren za področje človekovih pravic? Ali organizacija poroča o človekovih pravicah kot procesu obvladovanja tveganj? (Ali ima organizacija mehanizem, ki lahko zazna kršitve človekovih pravic; odzivni protokol; mehanizem, s katerim ublaži ali nadomesti škodo?) Ali ima organizacija vzpostavljen mehanizem za pritožbe? Ali so razkrili število in naravo pritožb ali vključili kakšno drugo posebno razkritje? Ali so bili zaposleni deležni usposabljanja na temo človekovih pravic? Če da, kolikšen delež zaposlenih? Ali so razkrili število operacij, ki so bile predmet pregledov na področju človekovih pravic ali ocene učinka, ali pomembne investicijske sporazume in pogodbe, ki vključujejo klavzule o človekovih pravicah ali ki so bile podvržene preverbi/pregledu na področju človekovih pravic?	1 2 3 4 5
Ali so meje poročanja jasne? Ali je organizacija upoštevala vsa pomembna dejstva in svoje področje vpliva?	Ali je organizacija upoštevala vpliv vzdolž celotne vrednostne verige? Ali so upoštevana vsa relevantna dejstva? Ali so identificirana potencialna in dejanska tveganja, kot tudi skupine, ki bi lahko bile predmet kršitev človekovih pravic v poslovnih procesih? Kako se organizacija izogiba vpletenosti v kršitve človekovih pravic? Ali organizacija spodbuja spoštovanje človekovih pravic tudi med svojimi pogodbenimi partnerji? Če da, kako?	1 2 3 4 5

III. Ocena kakovosti poročanja o konkretnem vprašanju človekovih pravic

Tretji sklop vprašanj, predstavljen v Tabeli 3, je povezan s poročanjem o specifičnih vprašanih človekovih pravic, kar daje priložnost za identifikacijo ugotovljenih vprašanj človekovih pravic, in s kakovostjo poročanja.

Kot vodilo za ta sklop so bile upoštevane prednostne naloge slovenskega Nacionalnega akcijskega načrta. V procesu priprave akcijskega načrta so kot glavna tveganja za človekove pravice v gospodarskih procesih v Sloveniji prepoznana naslednja vprašanja: diskriminacija, različne oblike izkoriščanja zaposlenih ter negativni vplivi na okolje.

Tabela 3: Vprašanja, povezana s kakovostjo poročanja o konkretnih človekovih pravicah

Vprašanje		Ocena in komentarji	
Ali je organizacija poročala o posameznem vprašanju s področja človekovih pravic?		Da/Ne	
O katerih vprašanjih s področja človekovih pravic je organizacija poročala?	Spodbujanje enakih možnosti in nediskriminacije	Da/Ne	Vključi komentar
	Varstvo temeljnih pravic pri delu (prekarno delo)	Da/Ne	
	Prepoved prisilnega dela in izkoriščanja delovne sile	Da/Ne	
	Svoboda združevanja in pravica do kolektivnega pogajanja		
	Varstvo okolja in trajnostni razvoj	Da/Ne	
	Preprečevanje trgovine z ljudmi	Da/Ne	
	Je organizacija v svojem poročilu identificirala druga vprašanja s področja človekovih pravic?	Da/Ne	Če da, katere?

**Analiza poročanja slovenskih podjetij o skrbnem pregledu
na področju človekovih pravic;**

Analiza poročil podpisnikov Zaveze nacionalnega akcijskega načrta
za spoštovanje človekovih pravic v gospodarstvu

Avtorici: Elena Lunder, Lucija Glavič

Uredili: Maruša Babnik, Živa Lopatič

Izdajatelj: Focus, društvo za sonaraven razvoj

Sedež: Maurerjeva 7, Ljubljana

Pisarna: Trubarjeva 50, Ljubljana

Telefon: +386 1 515 40 80

info@focus.si

www.focus.si

Oblikovanje: Luka Pajntar, kaloop.si

Publikacija je brezplačna.

Publikacija je v elektronski obliki dostopna na spletni strani

<https://focus.si/publikacija/analiza-porocanja-slovenskih-podjetij/>

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili
v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

[COBISS.SI-ID 146551555](https://nuk.uzd.si/COBISS.SI-ID/146551555)

ISBN 978-961-95265-8-3 (PDF)

